

SZILÁGYI IMRE*

Muravidéki sorsok a XX. század viharaiban

Göncz László: *Emberek a pannon végeken. Huszadik századi sorsok a magyar-szlovén határ mentén.* Magyar Nyugat Könyvkiadó, 2019. 341.

„a magyarok körében is vannak olyanok, akik nem érdemlik meg, hogy magyarnak nevezzük őket, és a szerbek és cigányok között sem csupán olyanokkal találkozunk, akik csak lopnak.”¹

A szlovéniai magyarság az egyik legkisebb határon túli nemzetrés. 2002-ben a Muravidéken 6.237 személy mondta magát magyar anyanyelvűnek (Szlovénia egész területén 7.713-an), és 5.212 magyar nemzetiségűnek (Szlovénia egész területén 6.243-an). A 2011-es népszámláláskor más módszertannal végezték az összeírást, s az nem tette lehetővé a nemzetiségi, illetve anyanyelvi adatok rögzítését. Ezért Kovács Attila a korábbi népszámlálás, valamint a demográfiai adatok alapján készített egy becslést. Eszerint a Muravidék kétnyelvűnek elismert területén mintegy 4.600–4.800 magyar élhet, országosan ez a szám 5.500–5.800 lehet.²

*A szerző politológus, nyugdíjas.

E-mail: haszi@online.hu

¹ Salamon Árpád interjúalany édesapja fogalmazott így, annak ellenére, hogy őt néhányszor, a jelek szerint magyarsága miatt, még fizikailag is bántalmazták. in Göncz L. 39.

² Kovács, Attila: A Muravidéki Magyarok a statisztikák tükrében 1869–2011 között. Ljubljana, Ministrstvo za izobraževanje, znanost in šport... (etc.) 2013, 1. 73-80. A kötet csak e-könyv formájában létezik:

Ez a kislétszámú magyarság azonban igen komoly kulturális és közéleti tevékenységet folytat. Ebben természetesen komoly szerepe van a viszonylag szép számú értelmiséginek. „Göncz László (...), 2003. november 2-án, a Márton Áron emlékérem átvételkor megtartott beszédében rámutatott: a Muravidéken sajátos helyzet állt elő, megfogyatkozott a magyarság létszáma, de feltűnően növekedett a magyar kulturális életben meghatározó szerepet vállaló értelmiségiek (pedagógusok, írók-újságírók, tudományos kutatók, képzőművészek és művelődésszervezők) aránya, ami mára már megközelíti a 180-at.”³ A jelek arra utalnak, hogy a helyzet a 2003 óta eltelt időben sem romlott. Halász Albert, a korábban két önálló intézmény, a könyvtár, illetve a színház- és hangversenyterem integrálásával létrejött új kulturális központ igazgatója, 2017 elején úgy vélte: „a muravidéki magyar kultúra rendkívül színes és sokoldalú, abban a könyvkiadástól az alkotó képzőművészeten át a hagyományörző és a műkedvelő tevékenységig szinte minden megjelenik.”⁴

A számos nagyszerű értelmiségi között az egyik élenjáró Göncz László. 1986-tól vesz részt aktívan a muravidéki közéletben, s azóta a kultúra, a tudomány és a politika számos területén mutatott fel komoly teljesítményt. Ezekből én hármat emelek ki: 2001-ben a pécsi egyetemen doktorált történelemből, 2008-tól tíz éven át a szlovéniai magyar nemzeti közösség országgyűlési képviselőjeként tevékenykedett a ljubljanoi országgyűlésben. Jelenleg a ljubljanoi *Inštitut za narodnostna vprašanja* (Nemzetiségi Kutatóintézet) kutatója.

<https://en.calameo.com/read/002974134b2a81d68fd7e> (letöltés ideje: 2019. augusztus 28.).

³ Mák Ferenc: „A nagyok gondjainak peremén” A muravidéki magyarság története (1990-2005). Kisebbségkutatás 2006. 1. szám <https://epa.oszk.hu/00400/00462/00029/cikk2d83.html> (letöltés ideje: 2019. augusztus 28.).

⁴ Gyuricza Ferenc: Beszélgetés Halász Albert muravidéki magyar költővel az irodalomról, a színházról és a művelődésről. zaol.hu, 2017. január 13., <https://www.zaol.hu/kultura/a-kultura-a-megmaradas-zaloga-is-1811715/> (letöltés ideje: 2019. augusztus 28.). Lásd még: A magyar kultúra napját ünnepletétek (sic!) Lendván. lendava-on.net, 21. January.2019., <http://lendava-on.net/hu/a-magyar-kultura-napjat-unnepletek-lendvan/> (letöltés ideje: 2019. augusztus 28.).

Úgy vélem, ebben a keretben is érdemes röviden kitérni Göncz László képviselői munkájára, illetve annak egy nagy jelentőségű, de sajnos megvalósulatlan elemére. Göncz László, aki első parlamenti mandátumának kezdetétől egyik legfontosabb feladatának tekintette az általános nemzetiségi törvény elfogadását, képviselőségének befejezésekor adott interjújában kifejtette: „Épp a napokban tekintettük át kollegámmal a mandátumban meg tett lépéseinket, beterjesztéseinket, javaslatainkat, reflexióinkat. Gyakorlatilag az általános nemzetiségi törvénytől eltekintve minden fontosabb ügyben az ösztöndíjaktól kezdve a gazdasági alap kérdésén át a szociális és az egészségügyi területen minden javaslatunk átment. Lehet, hogy nem mindig épp olyan formában, ahogy elképzeltük, de megnyugtató szinten, így nincs arra ok, hogy elégedetlenek legyünk. A nemzetiségi jelenlét a törvényalkotásban jóformán minden területen jelen van. Persze vannak még fehér foltok, és éppen ezért lett volna fontos a nemzetiségi törvény, amelyet az első pillanattól a kisebbségvédelmi rendszer alappilléreinek tekintettem. Ezt a három mandátum négy kormányának mindegyike a zászlajára tűzte, és mindegyik, természetesen más-más hozzáállással, de próbált tenni ennek elfogadása érdekében. Úgy gondolom viszont, egyik kormány sem akarta az általános nemzetiségi törvényt annyira, hogy sikerüljön is elfogadni. Emellett úgy látom, a mindenkori végrehajtó hatalom, magyarán a mindenkori kormány szerkezetében van ebből a szempontból egy rendszerbéli hiány, amelyet a jövőben mindenképpen pótolni kellene. Úgy gondolom, nincs jól megoldva a nemzetiségi érdekképviselet, vagyis a Nemzetiségi Hivatal státusza túl gyenge, a kompetenciái nem elég erősek a kormánydöntéseknél. Körülbelül tíz változatban készítettem el a nemzetiségi törvényt, és csak reménykedni tudok abban, hogy a következő években ezt sikerül átpréselni a törvényhozáson. Keserű szájjal kell mondanom: nem vagyok róla megbizonyosodva, hogy bármilyen színezetű is lesz a következő kormány, ezt a törvényt majd ténylegesen akarja.”⁵

⁵ Tomka Tibor: Megtettem, ami az erőmből telt, újat én már nem tudnék nyújtani. nepujsag.net, 2018. május 2., <https://nepujsag.net/nemzetiseg/4870-megtettem,-ami-az-er%C5%91mb%C5%91l-telt,-%C3%BAj%E9t-%C3%A9n-m%C3%A1r-nem-tudn%C3%A1k-ny%C3%BAjtani.html> (letöltés ideje: 2019. augusztus 22.)

Gyurác Ferenc a könyv utószavában kiemeli, hogy a kötetben 27 szociografikus portré található. Göncz László az előszóban megírja, hogy a kilencvenes évek második felében kezdett „rendszeresen és módszeresen történelmi mélyinterjúkat készíteni.” Göncz ma már bánja, hogy ezt a munkát nem kezdte meg egy évtizeddel korábban, hiszen akkor még megszólaltathatta volna azt a nemzedéket is, amely felnőttként élte meg az első világháborút. Bár expressis verbis nem láttam leírva, az elő-, illetve utószóból kikövetkeztethető, hogy a 2006-ig készült interjúk, az abban az évben megjelent *Egy peremvidék hírmondói* című kötetben olvashatók, míg ez a kötet a 2007-től folyó feltáró munka eredményeit tartalmazza. A kötetben közölt interjúkon kívül persze maradt még a későbbiekben közlésre váró anyag.

Figyelemre méltónak tartom, hogy amíg Gyáni Gábor azt hangsúlyozza, nem tudjuk, hogy mennyire lehet hiteles forrásként kezelni az oral history anyagait⁶, addig Göncz szerint „egybehangzó véleménynek számít (...), hogy az ún. történelmi interjúk (oral history) esetében a 75-80% vagy az annál magasabb »pontosság« az elfogadott arány.”

A hitelesség kérdése ebben az esetben azért is különösen fontos, mert ahogy az előszóból megtudjuk, a szerző az anyagot nem a hagyományos kérdés-válasz formában tárja az olvasó elé, hanem, ahogy ő fogalmaz, „leír”, szociográfiai jellegű írásnak is nevezett közlési formában. Ez azt jelenti, hogy az olvasó nem látja a szerző által feltett kérdéseket, csak azt, amit az interjúalany elmondott, azt is a Göncz László által közzé tett formában. Lehet, sőt sok esetben gyanítható, hogy az idézőjel nélküli mondatok valójában szinte szó szerint, egyfajta közvetett idézetként adják vissza a meginterjúvolt által elmondottakat. Például: „Az 1940-es években Toplak Istvánnak Alsólendva városa a világ közepét jelentette. Kisgyermekként csak Gáborjánházát és a Bükkhegyet ismerhette meg, és amikor már nagyobbacska fiúként a városba is eljutott, az számára mindig rendkívüli alkalomnak számított.”

A szerző így magyarázza eljárását: „Talán azért történik így, mert személyemben a történész és az író egyaránt fel kívánja karolni

⁶ Hol van a helye az oral history-nak? mult-kor.hu, 2013. május 27., https://mult-kor.hu/20130527_hol_van_a_helye_az_oral_historynak (letöltés ideje: 2019. augusztus 10.)

kedves beszélgetőtársaim fontos mondanivalóját. (...) Szerintem ily módon valamennyire teljesebb, és talán könnyebben olvasható és értelmezhető a mondanivaló, mint az általam túlságosan »száraznak« vélt klasszikus interjú-közlési forma esetén. (...) Arra törekedtem, hogy teljes mértékben megőrizsem interjúalanyaim üzenetének »színét és magvát«, valamint azon túl »átvezetéseimmel«, kiegészítéseimmel és bevezető gondolataimmal teljesebbé tegyem a »beszámolókat.«

Magam úgy vélem, hogy Göncz László előtt kettős cél lebeghetett. Egyfelől történészként a szakma számára kívánt igen hasznos és még teljes mértékben feltáratlan anyaggal szolgálni. Szerintem, ez a módszerrel kapcsolatos esetlegesen felmerülő kritikáktól függetlenül, sikerült. Másfelől, tudva azt, hogy a szerző milyen intenzíven él benne a muravidéki és a magyar-szlovén határmenti területek életében, egészen biztos, hogy az említett vidék nem történész, vagy más, nem szakértelmiségi lakosai számára kívánt olyan, számukra is „emészthető” anyaggal szolgálni, amelyben egyrészt magukra ismerhetnek, másrészt jobban megérthetik saját múltjukat is.

Mindennek érdekében a szerző az adott keretek között megvalósítható teljességre törekedett. Minden egyes interjú esetében megismerjük az illető szűkebb és tágabb családi hátterét, a család anyagi körülményeit, az adott interjúalany szempontjából fontos helytörténeti eseményeket, sajátosságokat és létesítményeket (iskolákat, boltokat, üzemekeket, templomokat stb.), az illető életútját. Mindezt persze az adott településre, és/illetve az adott tájegységre gyakorolt történelmi eseményekbe illesztve, ami több esetben gyaníthatóan a történész, helytörténész Göncz László „átvezetéseinek, kiegészítéseinek” köszönhető. Bár mindegyik életútnak megvannak a maga teljesen egyedi sajátosságai, természetesen mindegyikre hatottak valamiképpen a következők: Trianon következménye, azaz az adott terület elszakadása Magyarországtól, az, hogy az ott élő magyar tudatú lakosság kisebbségi helyzetbe került. Az új hatalom különböző szinteken (iskola, helyi előljárók, az úgynevezett kolonizáció stb.) tapasztalható viszonya a kisebbséghez. Az elcsatolt területek visszacsatolása Magyarországhoz, a nyilas uralom, az „orosz” hadsereg és a jugoszláv partizánok megjelenése és magatartásuk, az új, kommunista hatalomgyakorlás, a vasfüggöny leereszkedése.

Szinte valamennyi életrajzból kiderül, hogy a trianoni döntés sokként érte az ott élőket, és meg voltak győződve arról, hogy lakóhelyük egy idő múlva visszakerül Magyarországhoz. Így azután nem csoda, hogy az 1941-es visszacsatolást teljes eufóriában élték meg. Ez az élmény a legtöbb interjúban igen nagy hangsúllyal szerepel.

Bár az interjúk fókuszában a muravidéki emberek és életük áll, Göncz László nem csupán velük, de pl. a Vajdaságból rövid időre Muravidékre, majd a szlovéniai Velenjébe szakadt Salamon Árpáddal, a Muravidékről kényszerből Magyarországra sodródott Toplak Istvánnal, illetve a Magyarországról házasság révén a szlovéniai Pártosfalvára kerülő és ott teljesen beilleszkedő Koltay Annával is interjút készített. De nem csupán ez mutatja az említett teljeségre törekvést, hanem az is, hogy Göncz a tájegységek sajátosságait is érzékeltetni kívánta, ezért külön alfejezetekben olvashatunk a hetési, az őrségi, az alsólendvai, a Kerka-menti interjúalanyok életéről. Úgy vélem, éppen azért, mert közmondásosan keveset tudunk a Muravidékről, szerencsés lett volna, ha a könyvben lett volna egy térkép, amely megkönnyítette volna a nem muravidéki olvasó tájékozódását.

Az említett alfejezeteket keretezi az első alfejezet, amelyben a beszélgetőtársak életútja a tágabb európai szellemi áramlatokkal is összefügg, illetve valamilyen módon túlmutat az említett tájegységeken. Ezt a részt az Illyés Gyula által „két nép hű fiának” nevezett Pável Ágoston leányával készített interjú nyitja és az „Európában és Amerikában otthonos”, Kanadába került Juretics Ferenc emlékezése zárja. Juretics nem gazdasági megfontolásból vagy kalandvágyból hagyta el szülőföldjét, hanem azért, mert 1956-ban néhány társával együtt fegyverrel szeretett volna segíteni a magyarországiaknak, de leleplezték és hazaküldték őket. A főszervező letartóztatása után a büntetéstől való félelem készítette az akció résztvevőit arra, hogy Ausztriába szökjének. Göncz szerint „egyszerre volt világpolgár és magyar, nagyvárosi és falusi, aki minden népet tisztelt, és valamennyi jóra való embert megbecsült.” A már említett területi alapozású alfejezeteket követi egy, a Lendvidéki pedagógusok sorsát bemutató rész, és az egész kötet legszomorúbb, legmélyebb benyomást keltő, szörnyűségeket tartalmazó zárófejezete, amely a muravidéki magyarok második világháború utáni kollektív meghurcolását tárja elénk.

Számos egyéb szemponton túl különösen érdekessé teszi az interjúkat, hogy részben objektív, részben szubjektív okokból menyire eltérően élték meg „ugyanazokat” a körülményeket az egyes interjúalanyok. Ezek közé tartozik, hogy amíg egyesek a két világháború között is magyarul tanulhattak, másoknak az iskolában meg sem volt szabad szólalniuk magyarul, s a számukra ismeretlen szlovén nyelven kellett elsajátítaniuk az ismereteket. Ez a téma ugyancsak hangsúlyos helyen szerepel az interjúkban. Ebből az egyébként tragikus körülményből néha komikus jelenetek kerekedtek ki. Dora Gézával történt meg, hogy a magyarul nem tudó tanító „piši Geza, piši” ösztönzéssel írásra szólította fel. A gyerek azt hitte, hogy a tanító az illemhelyre küldi, de szerencsére az osztatlan iskola egyik idősebb diákja felvilágosította, hogy mit óhajt tőle a tanító. Az is megtörtént azonban, hogy a magyarok ellenálltak. A már említett Juretics Ferenc elmondta, hogy az egyik tanár néha nagyon megverte a gyerekeket. Az így kialakult feszültségek következtében egy alkalommal három markos diák megverte az illetőt, akinek a magyarok iránti ellenszenvé később enyhült.

Az iskola persze fontos, de csupán egyetlen szelete az új államalakulat intézményrendszerének, s a mindennapi életre gyakorolt hatásának. A Muravidékre máshonnan származó délszlávokat, kolonizátorokat telepítettek be. A magyarokkal korábban is együtt élő szlávok körében ugyanis, a kivételektől eltekintve, nem volt igazán erős a magyarellenesség, az új államhatalom pedig a magyarok gyors asszimilálását (a magyar helyett beszélj államnyelvet! stb.), a helyi magyar tisztségviselők eltávolításával, a magyarokkal szemben ellenséges szellemben nevelt betelepülők hivatalba helyezésével és tevékenységével kívánta biztosítani. Ugyancsak a magyarok hátrányos megkülönböztetésének megnyilvánulása volt, hogy a földreform áldásaiból a magyarok nem részesülhettek.

A kisebbségi sorba kerülést, a megkülönböztetéseket a magyarok vérmérsékletüktől függően élték meg, sokszor akár egy családon belül is. Amíg például Salamon Árpád édesapja a mottóban említett módon reagált, addig édesanyja irredenta nótákat énekelt, amiért azután börtönbe zárták.

A határ mentén élőknek ugyancsak komoly problémát jelentett, hogy birtokaik egy része az újonnan meghúzott határvonal túloldalára esett. Ők az úgynevezett kettős birtokos státusszal

rendelkezve három napig tartózkodhattak a birtokaikon, de a határon átkelésüket a legtöbbször a vámosság gyanakvása kísérte, akik ezért hegyes tárggyal beleszúrtak a terménybe, hogy lássák, nem csempésznek-e be valamit.

A visszacsatolás utáni időket természetesen a legtöbben kedvezőnek ítélték meg, bár egy-két interjúból kiderül, hogy nagyjából 1943 után már ellátási nehézség, illetve beszolgáltatási kényszer is volt. A Muravidéken élők többségének jó, gyakran baráti kapcsolata volt a helyi zsidósággal. Így azután gyakran szóba kerül, hogy a zsidók elhurcolását a legtöbben helytelenítették. Az igazi megpróbáltatást azonban a nyilas uralom jelentette. Az ő tevékenységüket sokan ellenszenvvel figyelték és többen ellenálltak annak a nyomásnak, hogy a nyilas párt tagjai legyenek. Voltak azonban olyanok is, akik vagy meggyőződésből, vagy annak reményében, hogy tagságuk esetén nem kell a frontra menniük, beléptek a pártba. Az, hogy az interjúalanyok sorsát milyen nagy mértékben befolyásolta a szerencse, vagy egy-egy jugoszláv tisztviselő személye, egyebek között jól mutatja, hogy voltak olyanok, akik a párttagság következményeként komoly büntetést szenvedtek el, míg mások egy rövid eljárás után megúszták.

Az oroszok megjelenése persze nagy riadalmat keltett, de ez sem járt egységes következményekkel. Volt, ahol az oroszok erőszakoskodtak, raboltak, máshol viszonylag békében telt el az az idő, amíg a Muravidéken tartózkodtak, de a lakóházakat és egyéb épületeket a hadsereg szükségleteire lefoglalták.

Az oroszokkal nagyjából egy időben megjelentek a jugoszláv partizánok is, akik között néha magyar származásúak is voltak. Az ezután következő megtorlások legrémületesebb eseményeit ismerteti az utolsó alfejezet. Mindenekelőtt a Hrastovecben lévő tábor viszonyai voltak elviselhetetlenek, hiszen a durva bánásmódot, éhezés, nem embernek való ételmezés, lehetetlen szállás körülmények kísérték. A szomorú példák között is talán a legszomorúbb Meszelics Irén édesanyjának története. Őt ugyanis, aki ekkor már várandós volt, az egyik partizán hasba rúgta, aminek következtében méltatlan körülmények között meghalt.

De nem volt problémamentes az immár konszolidáltnak nevezhető jugoszláv időszak sem. Az ottani állambiztonság szervei sokakat zaklattak, megpróbálták beszervezni, illetve az informbűró idején arra rávenni, hogy Magyarországon kémkedjenek Jugoszlávia

érdekében. Voltak olyanok, akik a fizikai és lelki nyomásnak nem tudtak ellenállni.

Mindez persze a valóságban az itt kényszerűen sűrítetten elmondottaknál sokkal komplexebb, bizonyos szempontból színesebb is volt, hiszen az élet nem csupán szomorúságokból, szenvedésekből állt, s a délszlávok között is számos humánus magatartású, sőt segítőszándékú ember volt. Így például sokan elismeréssel szólnak Miroslav Kokolj tanárról, aki ugyan egyértelműen szláv érzelmű volt, de diákjaival rendkívül korrekten viselkedett.

Azoknak, akik azt szeretnék megtudni, hogy milyen az, amiről József Attila így ír:

(...) „néztem a határt:
egykedvű, örök eső módra hullt,
szintelenül, mi tarka volt, a mult.”,
melegen ajánlom, hogy olvassák el Göncz László könyvét. Hiszen túl azon, hogy sokat tanulhatnak belőle, nem mindennapi „élményben” lesz részük.